

TÚLTEJESÍTETT ÍGÉRETEK ÉS HIÁNYÉRZETEK

Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve

■ A *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve* című, 2017-ben megjelent tanulmánykötet négy tematikus fejezetbe szerveződik. Az első fejezet szövegei a gyerek- és ifjúsági irodalom történetiségének, kánonképződésének folyamatát, az irodalomoktatással és a piaci mechanizmusokkal való összefüggéseit vizsgálják. A kötet második fejezete a mesére összpontosít: a tanulmányok a mese műfaját, a mesekutatást, a meseelméleteket, a népmesei hagyományokat hangsúlyosan történetileíró perspektívából közelítik meg. A kézikönyv harmadik részének felforrólásszerű címe (*Young adult, tabuk és gender*) a fejezet tematikai szórtságát vetíti előre: a szerzők kitérnek a gyermek- és ifjúsági irodalom műfaji, tematikai problémáira, kihívásaira, az olvasói elvárásokra, de esetenként egy-egy mű részletes vagy vázlatos elemzésére is vállalkoznak. A fejezet változatossága hordozza magával, hogy a szövegek néhol megismételnek egy-egy felvetést, máshol vitában állnak egymással. A negyedik fejezet a kép és szó gyermekirodalmi szerepére, szereplehetőségeire, a medialitás kérdésére közelít rá: a gyermekeknek szánt illusztrált könyvek és képeskönyvek gyermeklélektani, vizuális műveltségbeli fontosságát körvonalazzák.

Definíciók a gyermek- és ifjúsági irodalomra

■ A *Mesebeszéd* alcímében a *gyermek* és *ifjúsági* fogalmak összetartoznak: az összetétel részben egységet,

részben különállást jelöl. A kézikönyv tanulmányai hol explicit, hol implicit módon kísérletet tesznek rá, hogy a *gyermekirodalom* vagy az *ifjúsági irodalom* fogalmát, a szövegkorpusz alműfajait definiálják.

Hermann Zoltán a gyermekirodalmat kommunikációs, pszichológiai, kulturális és társadalmi szocializációs, illetve esztétikai akkulturációs funkciók felől közelíti meg. A gyerekkönyv és gyerekirodalom fogalmak helytelen szinonimaként való használatára, a gyerekirodalom all-age voltára, a német könyvkultúra hatásának vizsgálatára is felhívja a figyelmet.

Kemény Zsigmond 1853-as *Pesti Napló*-ban megjelent vezércikkére (és Ludwig K. Pfeifferre) hivatkozva Hansági Ágnes az irodalom alapvető kulturális szükséglet voltára reflektál, amelynek hiánya a társadalmi cselekvőképesség elvesztéséhez vezethet. Az irodalom alapvető kulturális szükségletként való tételezése előkészíti a „használati” és az „esztétikai” irodalom megkülönböztetését. A „használati” irodalomhoz tartozó műveket nem őrzi meg a szelektív tradíció, nem válnak a kánon részévé. Hansági abból a felvetésből kiindulva érvel, hogy a gyermekirodalom beavató irodalom, célja az olvasási vágy felkeltése. Így szerinte a „*gyermekirodalmi kánon*” fogalma önelmentmondó, mivel a kulturális emlékezet azokat a komplex esztétikai értékű műveket őrzi meg, amelyekhez a gyakorlatlan olvasó nehezebben tud hozzáférni. A gyerekiroda-

lom kérdését társadalmi funkciójánál fogva, politikai és gazdasági szempontok figyelembevételével az információs esélyegyenlőség megteremtéséhez köti.

Hansági Ágnes értékítélet-mentes különbségtételéhez képest Mészáros Márton definíciókísérletében az „ifjúsági irodalomként” olvasott szövegeket a „magas vagy felnőtt” irodalomhoz képest csökkent presztízsű, poétikailag kevésbé összetett művekként olvassuk. Hansági a művek funkcionálisára, Mészáros pedig egy tételezett célközönség korosztályával azonosított (csökkent) esztétikai megalakotottságra helyezi a hangsúlyt. Így aztán Mészáros elemzésében a „felnőtt irodalom” óhatatlanul az „esztétikailag értékes” művek halmaza, a „gyermek- és ifjúsági irodalom” ellenben csökkent esztétikai értéket hordoz. Mészáros szerint a *young adult* megkülönböztetése a *gyermek- és ifjúsági irodalomtól* részben kiadói stratégia, amellyel az ifjúsági irodalom fogalmához kapcsolódó negatív megítélést igyekeznek elkerülni. Esettanulmányában emellett is érvel, hogy a *young adult* irodalom a gyermekség helyett a felnőttiséggel áll közelebbi viszonyban; a *young adult* a populáris és a trashkultúra elemeire, intertextualitás helyett intermedialitásra épít, és filmes hatású.

Fenyő D. György a gyermek- és ifjúsági irodalmat a „kötelező irodalom” – legtágabb értelmében az iskolában tanított irodalmi művek összessége – befogadása felől elemzi. A tanulmány arra éleződik ki, hogy mely stratégiák használatával lehet a kötelező vagy ajánlott irodalmat olvasni. Mivel az olvasás feltétele a megértés – érvel Fenyő D. –, így „szövegmaszkok” (művekről szóló elemzések) tanítása vagy a kényszerű „mimikri” (tanár-diák színjáték, a művek értő olvasásának eljátszása) nem közelebb viszi a fiatalokat az irodalmi művek olvasásához, hanem eltávolítja őket attól.

Lovász Andrea tanulmányában többnyire negatív definícióval találkozunk, hiszen az válik hangsúlyossá, hogy *mi vagy milyen nem* (a gyermek- és ifjúsági) irodalom (például nem feladata megoldási stratégiákat megfogalmazni társadalmi problémákra). Szekeres Nikoletta részben elfogadja Lovász Andrea gondolatmenetét, mely szerint a kortárs ifjúsági irodalomban a „téma agressziója” megszünteti a művek „saját irodalmiságát”. Szekeres ugyanakkor két ifjúsági regény elemzésével megpróbál rávilágítani, hogy a *problémakönyvként jegyzett* művek is képesek különböző írásmódokkal, poétikai regiszterekkel dolgozva összetett világok kortárs interpretálására.

Sebesi Viktória írásának zárlatában a művek szórakoztató jellegének fontossága jelenik meg összefüggésben az olvasóvá neveléssel, mintegy „a komoly témákat feldolgozó kortárs művek” mentségül.

Irodalom és pedagógia viszonya

■ A *didaktikusság, példázatosság, moralizálás, erkölcsi érték átadása, társadalmi szolgálatteljesítés és üzenethordozás* a kötet tanulmányaiban a kortárs gyermek- és ifjúsági művek kritikájával szolgáló kategóriák: az irodalom létmódjával, nyelvvel állnak szemben, s alkalmazott irodalomná teszik azt, hiszen – érvel némelyik szerző – egy-egy társadalmi téma feldolgozására, bemutatására, problémamegoldásra vállalkoznak. A pedagógia moralizálással való azonosítása, a társadalmi relevancia példázatosságként való értelmezése tévútra vezetheti a műelemzéseket.

Lapis József a gyereklíra „pedagógiai hatásáról” értekező Sebestyén Attilát idézi, aki szerint a pedagógia nem csak „a morális kérdések, társadalmi normák és értékészletek közvetítése”. Lapis hozzáteszi, lehet létjogosultsága a pedagógiának az esztétikai hatás szempontjából is, ha

„nem csak erkölcsi példamutatással azonosítjuk”. Itt a gyermeklíra elfogadható „pedagógiai” haszna, hogy a kicsik számára nyelvi, esztétikai alapozást is jelent.

Lovász Andrea megfogalmazásában az irodalom „társadalmi szolgálatot” végezve (társadalmi témákat ábrázol) „visszalép a pedagógia alá”, mivel a „megtanítandó, felmutatandó tartalmakat tekinti prioritásnak”. Értelmezésében az irodalom lényegével szemben áll a pedagógiai funkció, amennyiben a művek „az elfogadás helyett az elutasítást, a passzív követés helyett az aktív problémamegoldást preferálják”. A művek társadalmi beágyazottságát, nyelvi megformáltságát azok *népnevelői funkciójával* azonosítja.

Sebesi Viktória a gyermeklíra előíró jellegével előbb a „tanítást és bevésést” majd a „tanító-nevelő” szándékot azonosítja.

A fenti szöveghelyek alapján a pedagógiának és a tanításnak-tanulásnak olyan értelmezését kapjuk, amely aktív részvétel helyett passzív befogadást, kölcsönösség helyett hierarchikus viszonyt, párbeszéd helyett kijelentő és előíró beszédmódot tételez (*közvetít, bevés, példát mutat, megtanulandó, felmutatandó, nevelői*). A pedagógia negatív értelemben való használata értelmezhetetlen, amennyiben alapjának az aktív értelmezői részvételt, a cselekvő megértést, kritikai gondolkodást, a párbeszédet és a felek egyenlőségét tekintjük.

A kritikák tárgyává tett gyermek- és ifjúsági irodalmi művek elemzését és fogalomhasználatát a szövegek/szöveghelyek részletes vizsgálata tehetné árnyaltabbá: milyen *előíró* gesztusokat tesz a szöveg, milyen technikák, intertextusok használatával teszi azt, nyelvi regiszterében hogyan válik *sematikussá* a szöveg, milyen aspektusok teszik az értelmezést *egysíkúvá, példázatosá, a művet zárttá és irányzatossá*.

Műfajok és hiányok

■ A tanulmánykötetben azok a helyek válnak izgalmassá, amelyek nem (pusztán) rámutatnak egy-egy hiányra, hanem reflektálnak a mozgásba hozott irodalmi hagyományra, új perspektívába helyezik a kérdést, és megkísérelnek egyféle válaszlehetőséget is megfogalmazni. Ilyen kísérletező elemzés Lapis József tanulmánya, amely a gyermeklírát a nonszensz irodalmi hagyomány és a svéd típusú gyermekversek felől közelíti meg, vagy Nagy Gabriella Ágnes írása, amely a szóban elhangzó mesék performatív, közösségi szerepének vizsgálatát célozza meg. Szerkesz Nikoletta előbb rámutat a tabutémák előzményeire a magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban, majd a fantasy, a humoros, önreflexív feldolgozástörténetek, a groteszk jellegre építő, abszurd humorú regények hiányára is felhívja a figyelmet. Mészáros Márton az ifjúsági irodalom és a young adult műfaji megkülönböztetését igyekszik poétikailag is alátámasztani.

Medialitás: szöveg-kép, adaptáció

■ A kötet tanulmányai az irodalom medialitását több síkon közelítik meg: az írás-olvasás mellett szó esik a mesék hangzásbeli performativitásáról, a képeskönyvek tisztán vizuális nyelvéről, az irodalmi mű filmes vagy bábszínházi adaptációjának lehetőségeiről, de az intermedialitás, közösségi média narrációra tett hatásáról is.

Hermann Zoltán a gyerekkönyvek irodalmi igényű szövegei és az ilusztrált meséskönyvek, képeskönyvek között az értelmezői szerepre való felkészítésben von párhuzamot: utóbbiak a képzőművészet, a festészet, a grafika, a fotó kulturális transzferként való befogadhatóságát, előbbieket pedig a bonyolultabb poétikai formák iránti fogékonyságot készítik elő.

Fenyő D. György aláhúzza, hogy az iskolai irodalomtanítás magához az olvasáshoz mint médiumhoz való ragaszkodást is jelent. Úgy véli, az irodalomoktatásban használt filmes adaptációk maguk is elavultak, lassúak a megcélzott korosztály számára, nem segítik a művek megértését. Izgalmasan kapcsolható Fenyő D. film felőli irodalom megközelítéséhez Mészáros Mártonnak az a meglátása, mely szerint a young adult művek filmes hatásúak (nem állnak ellen a megfilmesíthetőségnek). Mészáros tovább megy, és a médiahatás, a médiatapasztalatok (internet, közösségi média) narrációsintű leképződéseire is rámutat az elemzett regényben.

Janne Teller *Semmi* című művének bábszínházi adaptációjának folyamatát mutatja be Gimesi Dóra, aki méltatja a regény „bombasztikus történetét”, de fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a bábszínházi adaptáció képes lehet ellenpontozni a regényre jellemző „archetipikus figurákat, végletes konfliktusokat, érzelmes, sőt érzelgős megoldásokat”. A tanulmány felkiáltójel: a fókuszba helyezett szövegkorpusz vizsgálata a szöveg és kép kettősén kívül további médiumok bevonását is szükségessé teheti.

A gyermek- és ifjúsági művek medialitása kapcsán legnagyobb tér a képiség és vizualitás szerepének jut, nagy hangsúllyal a kicsiknek szánt illusztrált meséskönyvekre és képeskönyvekre. A tanulmányokban bejárt műfaji skála a legkisebbeknek szóló illusztrált könyvektől a posztmodern mesekönyvekig (picturebook) terjed. Az illusztrált meséskönyv, illetve a komplex imagetext között a szöveg és a képi narratíva viszonya alapján tehetünk különbséget. Várnai Zsuzsanna Lesley D. Clementre hivatkozva a posztmodern mesekönyvekben a kép és szöveg összemosását szolgáló technikák közül háromra mutat rá: a többszörös perspektíva

érvényesítésére, határokat lebontó keretek alkalmazására, kép és szöveg szétválaszthatatlan egymásba játsztatására.

Révész Emese áttekintő tanulmányának újdonsága, hogy a kamaszok képi világának irodalmi megjelenítését is felvillantja: a képregényes ábrázolás, a tárgy kollázsok, a street art, a neoprimitív művészeti hullámok, a filmes hatású képkivágások, grafikák használatának vizuális lehetőségeit egy-egy mű kapcsán tárgyalja.

A továbbgondolás lehetőségei

■ A tanulmányok izgalmas kutatási szempontokat vetnek fel és járnak körül, ugyanakkor néhány esetben a hiányérzetet nem a tanulmány vázlatos jellege hagyja maga után, hanem az, hogy a szerző nem váltja be a címben megfogalmazott ígéretet.

Hermann Zoltán „vázlatfélleje” például (*Vázlat a magyar gyermekirodalom történetéhez*) pozitív csalódást okoz: a gyermek- és ifjúsági irodalom újszerű és átfogó módszertani megközelítését írja le. Felhívja a figyelmet a gyermekirodalom funkcionalitásának, műfaj- és intézménytörténeti vonatkozásainak vizsgálatára is, amelyek nélkül a gyermekirodalom elméletének megalapozása lehetetlen. A szövegcsoporthoz gyakran kizárólag esztétikai értéktételezés felől megközelítő kritikáktól eltérően Hermann a gyerekkönyvkultúra pszichológiai, társadalmi-szocializációs és esztétikai funkcióit történeti folyamatokba ágyazva tárgyalja.

Hansági Ágnes „megjegyzéseit” is a „túlteljesített ígéretet” között említeném, hiszen a megtévesztően semleges címválasztást követően (*Kánon innen és túl*) a szerző letisztult szempontrendszerben közelíti meg a „gyermekirodalmi kánon”, az irodalomoktatás és a piaci működés összefüggéseit.

Lovász Andrea *Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell. Avagy*

képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom című munkájának első kifogásolható aspektusa, hogy jelzi ugyan, hogy tulajdonképpen a kortárs ifjúsági irodalomhoz sorolt művek egyik csoportjáról, a tabu-, probléma- vagy más néven témakönyvekről fog írni, mégis következetesen a kortárs ifjúsági irodalom egészére vonatkoztatja megállapításait. (Már az is általánosítás, hogy a tabukönyvek mindenikére érvényesek lennének az állítások.) Hiányérzetre ad okot továbbá, hogy a szerző meglátásait szövegelemzés helyett logikai kategóriákra alapozza és a szöveg-csoporthoz tartozó összes műre vonatkoztatja – néhány könyvet menekít csak meg saját ítélete alól.

Arra a kulcsfontosságú kérdésre keres választ Gáspár-Szinger Anna *Címkék a borítón* írása, hogy fel kell-e címkézni a gyermek- és ifjúsági irodalmi műveket. Ez a megközelítés új perspektívába helyezhetné a tabukönyvekről szóló diskurzust, ha a kiadói stratégiák által motivált tematikai osztályozást új szempontrendszer alkalmazásával írná felül. Azonban az újszerű módszertani megközelítés szükségességének felvetése után a tanulmány írója a kiadók által is szorgalmazott tematikai csoportosítás részletgazdag leírását valósítja meg.

Szintén a várakozásokat be nem teljesítő szövegek közé kell sorolnom Sebesi Viktória (nemi) szerepajánlatokról szóló tanulmányát, hiszen a gyermekversekben megjelenő

(résztvevő-gondoskodó) apa-figurára, (elhanyagoló-függő) anya-figurára és az alternatív családmoddellre történő reflektálás nagyon szűkös a címben jelzett kérdéshez képest. Az elemzett művek valóban újszerű szereplehetőségekre mutatnak (alkoholista anya, aktívan cselekvő női mesehős), ugyanakkor fontos lenne kitérni a nő-férfi szerepajánlatokon kívüliekre is, és nem hallgatni azokról a művekről sem, amelyek bár magukat progresszívnek tételezik, továbbra is a hagyományos szerepeket konzerválják.

A kézikönyvben felvetett kérdések, ha néhol megválaszolatlanok is maradnak, a továbbgondolás lehetőségét mindig magukban hordozzák. Az elemzések gazdag szakirodalmi apparátusa és a kötet végén szereplő *Tájékoztató bibliográfia* jó kapaszkodókat, támpontokat nyújt a gyermek- és ifjúsági irodalomban való tájékozódáshoz. A *Mesebeszéd* különlegessége ugyanakkor, hogy a változatos témákat, műnemeket, műfajokat, a szövegtörzshöz jellemző elméleti problémákat különböző szempontok szerint megközelítő tanulmányokból kivonatolható(ak) a gyermek- és ifjúsági irodalom elméletének pillanatnyi szemlélete(i), az aktualitásuk miatt nyugvópontonra még nem jutott viták forró pontjai: a szövegtörzshöz szembeni elvárások, a gyerek- és kamaszszemlélet(ek), az irodalom mediális lehetőségei.

Jakab Villó Hanga